

Themistoklés ostrakismosa

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
A cserépszavazás.....	3
Themistoklés	4
Az ostrakonok.....	6
Az Akropolis északi lejtőjének cserepei.....	9
Themistoklés ostrakizálásának lehetséges okai.....	11
Themistoklés ostrakizálásának lehetséges datálásai.....	16
Themistoklés elítélése, és annak datálása.....	17
Összegzés	18
Irodalomjegyzék.....	20

Bevezetés

Dolgozatomban az ókori athéni demokrácia egyik jelentős, mégis máig sok megválaszolatlan kérdéssel övezett intézményével foglalkozom, az ostrakismosszal, vagy magyarított nevén: a cserépszavazással. Rengeteg kérdés merül fel ezen intézmény működésével kapcsolatban. A mai napig vita tárgyát képezi, hogy egyáltalán mi volt a célja ezeknek az ostrakophoriáknak (cserépszavazási eseményeknek). Ezen kívül kérdőjeles, hogy hány ostrakonra (cserépdarabra, amelyre felírták a száműzendő személy nevét) volt szükség, hogy egy ostrakophoriát megtartsanak, ugyanis sem a modern értelmezések, sem az ókori forrásaink nem egységesek ezen a téren. Bár dolgozatom foglalkozik ezekkel az évezredes kérdésekkel is, a fő célja mégsem ezekre választ adni. Helyette egyetlen nevezetes ostrakophoriát vizsgállok: Themistoklését.

A magyar nyelvű szakirodalomban elfogadott álláspont szerint Themistoklést Kr. e. 471-ben ostrakizálták, vagyis száműzték Athénból Themistoklést¹. Ezt az álláspontot szeretném megcáfolni dolgozatomban, mivel ma már egyértelműen bizonyítható, hogy bár ekkor még Athénban tartózkodott Themistoklés, de nem ő volt az áldozata a 471-es ostrakophoriának.² Az ostrakonok precíz datálása jelenleg sokszor lehetetlen, ezért csak későbbi történetírókra tudunk hivatkozni, ám ők sem teljesen megbízhatóak, mert gyakran részrehajlóak, és ők sem tudtak minden eseményről beszámolni. Jelenleg nagyjából tizenegyezer ostrakonról tudunk az adott időszakból, amelyek nagy része az athéni Kerameikosból és az Agoráról származik, és ezekről S. Brenne, M. Lang és J. Sickinger ad számot.³ Az Agora-cserepekre Lang (1990) számozásával, a Kerameikos-cserepekre pedig Brenne (2018) számozásával fogok hivatkozni. A fő probléma ennek kapcsán merül fel, mégpedig, hogy a feltételezett ostrakophorián nemcsak az időpont kérdőjelezhető meg, hanem a száműzött személy is. Ennek oka, hogy bár van egy 471-re datált nagy ostrakon-leletünk a Kerameikosból, de ez alapján nem valószínűsíthető, hogy Themistoklés volt az áldozat, mivel a cserepek nagyobb része Themistoklés egyik riválisa, Megaklés ellen szól. A másik információ, amely Megaklés kiszavazását látszik alátámasztani, hogy Lysias elejtett megjegyzése szerint őt kétszer is kiszavazták Athénból,⁴ ám ezekből csupán

¹ Németh 1999, 257. A dolgozatban, hacsak máshogy nem jelölöm, minden évszám és egyéb dátum megjelölés Kr. e. értendő.

² Brenne 2018, 1. kötet 43.

³ Brenne 2018, Lang 1990, Sickinger 2017

⁴ Lysias 14.39.

az egyik ostrakophoria dátuma ismert (486).⁵ Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a 471-es év után nem sokkal már biztosan nem tartózkodott Athénban Themistoklés, hiszen menekülnie kellett egy felette hozott halálos ítélet elől.⁶ Ezen kívül még egy fontos problémával foglalkozik dolgozatom, az Akropolis északi lejtőjének ostrakonjaival.

Tehát munkám egyik fő célja, hogy az ismertett 471-es ostrakophoriát megfelelő áldozathoz rendeljem. A második, és egyben legfőbb feladatom pedig a Themistoklés személyéhez kötődő ostrakophoriához egy megfelelő kronológiai intervallumot javasolni, és ezzel egyetemben frissíteni a hazai szakirodalomban elterjedt datálását is. Ezzel az eddig magyar szinten ismert tíz ostrakophoria száma tizenegyre nőne.

A cserépszavazás

Először szeretnék egy rövid áttekintést nyújtani a cserépszavazás intézményéről. Az intézmény létrehozását forrásaink egyöntetűen Kleisthenésnek tulajdonítják (508).⁷ Ugyanakkor ez megkérdőjelezhető, mert az első ismert alkalmazása 20 évvel később történt (487). Ezt meg lehet próbálni azzal magyarázni, hogy az általunk ismert verzió, azaz, hogy 6000 szavazat leadása szükséges⁸, az tehető erre az évre, míg korábban csupán 200 szavazat volt szükséges ehhez, és ezt támasztja alá egy vatikáni kódex szövege is (Vaticanus Graecus 1144 fol. 222^{rv})⁹. Ha ezt tekintjük a valóságnak, akkor ebben az esetben az első áldozata talán maga Kleisthenés lehetett.¹⁰ Viszont erről az egyetlen forrásunk a Kr. u. 2-3. századi Ailianos. Egy másik, hitelesebbnek tűnő forrás szerint, Hipparchos volt az első, akit cserépszavazással űztek el.¹¹ Németh György szerint bizonyos, hogy Hipparchost 487-ben száműzték, viszont, ha kifejezetten ellene hozták az ostrakismosra vonatkozó törvényt, akkor nem lehetett Kleisthenés a törvényhozó, mivel nincs rá bizonyíték, hogy ekkor még Athénban tartózkodott, vagy egyáltalán életben lett volna¹²

Egy dologban minden szakirodalom és forrás egyetért: a legtöbb szavazatot kapó személynek átmenetileg el kellett hagynia Athént, de a vagyonát megtarthatta. Van olyan elmélet, amely szerint az ostrakismos az athéni eliten belül fennálló, és ezáltal a démosra kiterjedő feszültség enyhítésére szolgált. Ezt bizonyítja, hogy a 480-as években sűrűn követik

⁵ Ps.-Aristotelész: *Az athéni állam* 22.5.

⁶ Plutarchos: *Them.* 22-23

⁷ Ps.-Aristotelész: *Az athéni állam* 22.1, Philochoros (FGH IIIB, 328 F 30)

⁸ Lang 1990, 1.

⁹ Magyar nyelven: Németh 2011, 81.

¹⁰ Ailianos: *Varia historia* 13.24

¹¹ Ps.-Aristotelész: *Az athéni állam* 22.4

¹² Németh 1999, 255

egymást az ostrakophoriák, amely a görög-perzsa háborúk idejére esik.¹³ Ez egy modernebb felfogás, az antik források szerint viszont a létrehozás és alkalmazás célja az volt, hogy megakadályozzák, hogy egy ember kezében túl sok hatalom összpontosulhasson, és tyrannos váljon belőle, ezzel megvédve az athéni demokráciát.¹⁴

Stefan Brenne 2018-ban kiadott egy fél évszázada várt kétkötetes publikációt, amelyben végre közzétette az athéni Kerameikosban talált 9366 ostrakont, ábrákkal és a hozzájuk tartozó magyarázatokkal. Brenne műve viszont forrásgyűjteményként szolgál, és nem sok következtetést von le Themistokléről és kiszavazásának körülményeiről, mivel a szerzőnek nem ez volt a célja vele. A témát feldolgozó szakirodalmak még csak csekély mennyiségben reagálnak erre a publikációra, a témámon belül meg még kevesebben. Ráadásul sok új ostrakont is tartalmaz, melyeknek jelentős része vagy Themistoklés ellen, vagy Megaklés ellen szól,¹⁵ és Brenne szerint éppen az 471-es évre datálható.¹⁶ Ami még izgalmasabbá teszi, hogy ezek alapján is a megtalált cserepek többsége Megaklés ellen lett leadva, és van már olyan szakirodalom, amely úgy hivatkozik a 471-es szavazásra, amelyen egyértelmű tényként Megaklés volt a „győztes”.¹⁷

Themistoklés

Fontos először egy rövid áttekintést adni Themistoklés életéről, amelyhez a Plutarchosnál fennmaradt életrajzát fogom alapul venni, kiegészítve Marr kommentárjával. Fontos leszögezni, hogy az életrajza sokszor túlzó lehet, mivel Plutarchos célja nem csak az volt, hogy megírja a biográfiáját Themistoklésnak, hanem az is, hogy ezzel együtt összehasonlítsa személyét Camillusszal. Az életrajza szerint már fiatalon is becsvágyó volt, szeretett szerepelni, és hamar politikai pályára lépett. Nem egyszerűen hatalmat szeretett volna, hanem a lehető legmagasabbra szeretett volna törni, amivel sok vezető ellenszenvét váltotta ki, kiváltképp Aristeidését.¹⁸ De a hírnév mellett törekedett a pénzszerzésre is, hogy ebből fényűző lakomákat csaphasson, de mások azt állították, hogy egyszerűen kapzsi volt, és minél többet akart. Becsvágya célt ért, amihez hozzájárult a feltételezett igazságos ítélkezése többek között, és, hogy a legendák szerint „mindenkit név szerint ismert”. Hatalmát és népszerűségét

¹³ Forsdyke 2005, 149-165

¹⁴ Ps.-Aristotelész: *Az athéni állam* 22.3

¹⁵ Brenne 2018, 1. kötet XIII.

¹⁶ Brenne 2018, 1. kötet 43.

¹⁷ Gottesman 2023, 73.

¹⁸ Plutarchos: *Them.* 3.

kamatoztatta is, ugyanis a már említett riválisát, Aristeidést ostrakismosszal száműzette.¹⁹ Itt is látszik, mint ahogyan Németh György is megírta, hogy Themistoklés személye szervesen összefügg az ostrakismos intézményének 480-as években megfigyelhető működésével.²⁰ Themistokléssal kapcsolatban a két legfontosabb esemény, amelyen keresztül be lehet mutatni a személyiségét, a 480-as néphatározata, és a salamisi csatához köthető csele.

A Themistoklés javaslatára elfogadott néphatározat alapján evakuálták Athén minden lakosát, ezen kívül részletesen beszámol a hadihajók, a hajóparancsnokok és a legénység kisorsolásáról. Erről egy Troizénban megtalált márványfelirat tanúskodik, ám ennek hitelessége vitatott, mivel az írás betűformái alapján a 3. századra keltezhető, azaz két évszázaddal később újra felírhatták. Ennek soka az is lehetett, hogy az egyébként nem jelentős település emlékeztethette Athént arra, hogy a perzsa háborúk idején segített rajtuk. Éppen ebből következik a felvetés, hogy nem szó szerinti az átírás, mert ezáltal saját magukról a troizéni lakosok egy szebb képet festhettek.²¹ Mindenesetre az bizonyos, hogy az evakuálás maga megtörtént, amely a világtörténelem első evakuálási határozata volt. Erre az eseményre azért volt szükség, mert a thermopylai csata után szabad volt az út Athén felé a perzsák számára.

Az evakuáció után a salamisi öbölben gyűlt össze az artemisioni csatából visszavonult egyesült görög flotta. A koalíció peloponnésosi tagjai meggyőzték Eurybiadést, a spártai főparancsnokot, hogy hajóikkal vonuljanak délebbre, és az Isthmosnál vívják meg a küzdelmet a perzsákkal. Ugyanakkor itt lép igazán a képbe Themistoklés személye. Hérodotos leírása szerint a csata helyszínével kapcsolatos kérdésben heves temperamentummal ragaszkodott Salamis szigetéhez. Bár Eurybiadést sikeresen meggyőzte, de a peloponnésosiak féltették otthonukat, és nem akartak az immár elvesztettnek tekintett Attika földjéért küzdeni.²² Ebből alakult a vita, mivel a többiek (athéniak, megaraiak, aiginaiak) mindenképp itt akartak megütközni a perzsa hajóhaddal. Ezt a helyzetet használta fel Themistoklés. Egy éjjel eljuttatta Sikinnost, a paidagógosát az ellenség táborába a szövetségesei tudtán kívül. Rajta keresztül megüzente Xerxésnek, hogy a görög vezérek közt nincs egyetértés, és a peloponnésosiak távozni készülnek, így most lehetősége van legyőzni a hellének koalícióját, mert nem fognak tudni megfelelően ellenállni.²³ Tehát, lényegében elárulta a saját népét, mivel az üzenet a teljes igazságot fedte fel a perzsáknak. Elérte, hogy a csata ott történjen, ahol ő akarja, azaz döntött a hazája helyett önkényesen. De itt a cselsorozat még nem ért véget. Miután Salamisnál

¹⁹ Plutarchos: *Them*, 5.

²⁰ Németh 1999, 255-256.

²¹ Németh 2003, 150-151.

²² Hérodotos, VIII. 57-63.

²³ Hérodotos, VIII. 75.

győzelmet arattak a görögök, Themistoklész kijelentette előttük, hogy a siker az ő cselének köszönhető, miközben a perzsa győzelem után Xerxész előtt is elmondhatta volna ugyanezt.

Xerxész azonban a vesztes salamisi csata után seregének egy részével hazaindul, míg a szárazföldi egységeket Mardoniosra hagyta. Themistoklész azt javasolta, hogy üldözzék a menekülő Xerxészt, és Helléspontosnál rombolják le a hidakat. A spártai sereg azonban ezt ellenezte, és a haditanácsban is leszavazták. Themistoklész nem csüggedt, felhasználta a haditanács döntését a saját javára: az athéniaknak azt állította, hogy ez az egész az ő terve volt, hogy jobb színben tüntethesse fel magát honfitársaival szemben; viszont Xerxésznek egy újabb üzenetet küldött, amely szerint ismételten az uralkodónak segített, mert ő biztosította a menekülés lehetőségét a perzsáknak.²⁴

Ezekből a cselekből le lehet vonni azt a konklúziót, hogy objektívan Themistoklész döntései egy ember javát szolgálták minden esetben, a történések kimenetelétől függetlenül: a saját magáét. Amennyiben Salamisnál Xerxész nyer (amire megvolt az esély), akkor is a helyzet győzteseként jön ki, elvégre nélküle nem sikerült volna.²⁵ Ez a történet rámutat Themistoklész rendkívüli személyére, a stratégiai gondolkodására, és a Plutarchos által oly sokat említett becsvágyát is megerősíti. A már ismert ostrakophorián száműzték, viszont mielőtt letöltötte volna Argosban a rárótt időt, a perzsákkal váltott titkos üzenetei kitudódtak, így Themistoklész menekülésre kényszerült. Még itt is tudta kamatoztatni a kétes leveleit, ugyanis Xerxész fiában, Artaxerxészben talált pártfogóra. Egy újabb üzenetet írt a perzsáknak, amelyben hivatkozva a salamisi csatára, bebocsátást kért és nyert is a perzsák földjére. Itt pedig három kis-ázsiai várost és fix jövedelmet kapott Artaxerxéstől, ahol haláláig jómódúan élhetett.

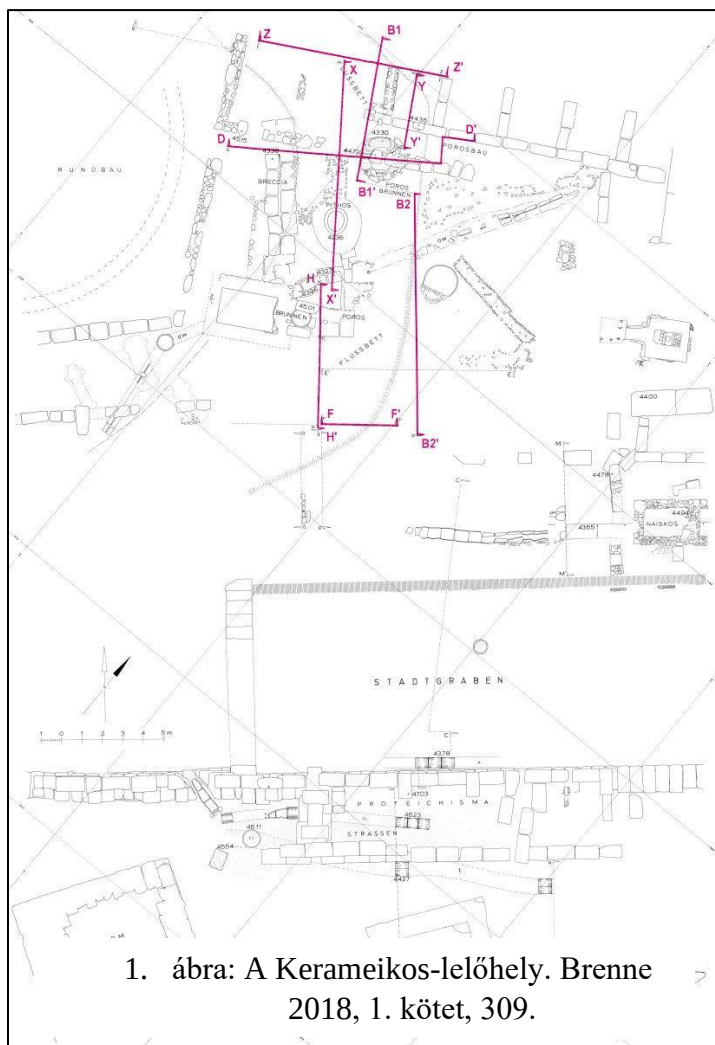
Az ostrakonok

E fejezet a főbb ostrakon-leleteket veszi számba. Jelenleg az általunk ismert cserepek nagy része két nagyobb és egy kisebb lelőhelyhez kötődik. A legnagyobb lelőhelynek eddig a Kerameikos bizonyult. Az itt talált cserepek nagy része az Éridanos-patak rég kiszáradt medrének ásatása során került elő 1966-ban és 1969-ben. A teljes Kerameikos-lelet jelenleg 9367 cserepet számlál, amelyeket S. Brenne 2018-ban tett közzé monumentális gyűjteményében. Dolgozatom elsősorban ezeket az ostrakonokat veszi alapul. A másik nagy lelőhely az Agora. Az itt előkerült ostrakonok nagyját M. Lang publikálta 1990-ben (1145 cserépdarab), a többit pedig J. Sickinger adta ki 2017-ben (156 cserépdarab). Sickinger az általa

²⁴ Hérodotos, VIII. 109-110.

²⁵ Bajnok 2019, 19.

feldolgozott cserepekről azt feltételezi, hogy Xanthippos többnyire i.e. 484-re datált ostrakizálásához fűződnek.²⁶ A kisebb lelőhely pedig az Akropolis északi lejtőjének kútjában talált 191 cserép, melyeket O. Broneer adott ki 1938-ban, de Lang is közzétette ezeket 1990-es publikációjában. E három lelőhely cserepeit összesítve 10.859 ostrakon alkotja a teljes korpuszt.

1. ábra: A Kerameikos-lelőhely. Brenne 2018, 1. kötet, 309.

Themistoklés az eddig ismert második legtöbb ostrakonnal rendelkező egyén a cserépszavazás intézményének történetében, amely összesítve a Kerameikos-leleteket, az Akropolis északi lejtőjét és az Agorát, jelenleg 2220 darabot számlál. A cserépdarabok zöme a Kerameikusból származik: itt 1586 darabon olvasható a neve.²⁷ Ezeken kívül feltételezhető, hogy rejtőznek még Themistoklésre leadott szavazatok ezen a lelőhelyen, viszont vagy még nem fedezték fel őket, vagy nem egyértelműsíthető a neve, például a „-klés” végződés leolvasható a töredékről, de ez több jelölt nevét is takarhatja. A Kerameikusból származó Éridanos-

ostrakonokat Brenne az i.e. 471-re datálja.²⁸ Ez látszólag megerősíti a Németh Györgynél szereplő datálást, amely szerint Themistoklést i.e. 471-ben ostrakizálták.²⁹

Manapság viszont egyre inkább elterjedt a nézet, és ezt én is osztom, hogy ezen az ostrakophorián számúzték Megaklést másodjára, nem pedig Themistoklést. Ezt igazolni látszik az a tény, hogy hatalmas a különbség a Megaklés és Themistoklés névvel ellátott ostrakonok száma között (Megaklés ostrakonból 4393-t találtak a Kerameikosban).³⁰ Ebből az

²⁶ Sickinger 2017, 453.

²⁷ Brenne 2018, 2. kötet, 485.

²⁸ Brenne 2018, 1. kötet, 43.

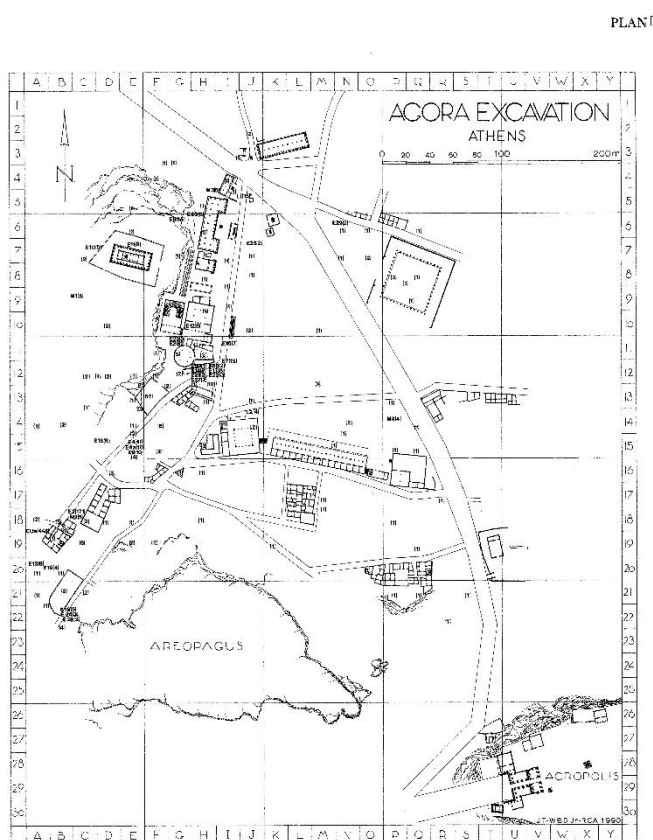
²⁹ Németh 1999, 257., Németh-Hegyí 2011, 163.

³⁰ Brenne 2018, 2. kötet, 135.

információból mindenesetre két fontos következtetést le lehet vonni: 471-ben még mind Themistoklésnak, mind pedig Megaklésnak Athénban kellett tartózkodnia, és amennyiben ez tényleg Megaklés második ostrakizálásának az éve volt, akkor egyelőre nem kerültek elő azok a cserepek, amelyek Themistoklés 471 után bekövetkezett ostrakismosa során keletkeztek.

Az bizonyos, hogy az Éridanos-patak medrében talált ostrakonok egy adott ostrakophoriából származnak, amit alá lehet támasztani azzal, hogy rengeteg olyan töredékről tudunk, amelynél egyazon edény külön töredékeire írták fel a neveket.³¹ Én magam is átvizsgáltam ezeket a töredékeket, és összesen 126 esetet találtam, amikor Themistoklés neve nem egyedül szerepel, hanem több összeilleszthető ostrakonon.³²

Egy másik kulcsfontosságú lelőhely az Agora, ahol a 480-as évek ostrakophoriáinak a töredékeit találták meg, összesen. Itt az 1301 ismert ostrakonnál a leggyakoribb név Themistoklésé, a maga 444 darab szavazatával.³³ A Kerameikos-leletekkel szemben itt viszont nem célszerű az ostrakonok számára alapozni, mivel itt több szavazás cserepeit láthatjuk, többségüket a 480-as évekből,³⁴ és mivel Themistoklésről tudni lehet, hogy az ekkor tartott ostrakophoriákat mind túlélte, miközben politikai befolyása egyre nőtt, ezért nem meglepő, hogy összességében az ő neve szerepel a legtöbbször a 480-as évek Agora-

2. ábra: Az Agora-lelőhely.
Lang 1990, 245.

³¹ Brenne „Gruppenkatalog A” fejezete az összeillő kerámatöredékeket tartalmazza. E katalógus szerint 1492 ostrakon 505 összeillő csoportba rendezhető, Brenne 2018, 1. kötet, 143.

³² Kerameikos A 19, A 31, A 35, A 36, A 38, A 39, A 40, A 48, A 54, A 70, A 73, A 90, A 91, A 95, A 99, A 101, A 104, A 105, A 113, A 114, A 116, A 120, A 123, A 132, A 134, A 141, A 146, A 148, A 153, A 154, A 158, A 159, A 163, A 165, A 169, A 171, A 178, A 179, A 181, A 182, A 184, A 189, A 190, A 195, A 196, A 200, A 204, A 206, A 210, A 211, A 213, A 218, A 221, A 222, A 225, A 227, A 242, A 246, A 249, A 251, A 252, A 259, A 269, A 271, A 273, A 275, A 282, A 291, A 293, A 295, A 296, A 297, A 301, A 311, A 314, A 334, A 340, A 347, A 352, A 354, A 361, A 362, A 363, A 366, A 389, A 405, A 408, A 416, A 420, A 422, A 424, A 425, A 430, A 439, A 454, A 455, A 456, A 468, A 472, A478, A480, A 485, A 488, A 492, A 493, A 500, C 9, C 10, C 11, C 15, C 16, C 17, C 18, C 19, C 41, C 42, C 43, C 44, C 45, C 46, C 47, C 48, C 49, C 50, C 51

³³ Lang 1990, 102. Sickinger 2017, 448.

³⁴ Az E (early) jelű Agora-leletcsoportok összesen 923 cserepet tartalmaznak (Lang 1990, 20-28).

cserepein: Lang gyűjteményében 386 cserépen³⁵, Sickinger gyűjteményében legalább 58 cserépen. Ugyanakkor olyan szemszögből ez fontos információként szolgál, hogy a sűrűn szereplő nevéből következtethetünk arra, hogy a 480-as években már elég fontos politikusnak számított ahhoz, hogy sokan szavazzanak a száműzésére éveken át. Az utolsó lelőhelye Themistoklés szavazatainak az Akropolis északi lejtőjének egyik kiszáradt kútja. Itt összesen 191 ostrakon került elő, amelyből 190 darabon szerepel a neve, és az az egyetlen Kimón ostrakon is elkülönülve helyezkedett el a többitől.³⁶ Ezek valószínűsíthetően soha nem voltak leadott szavazatok, de ezekkel a töredékekkel egy külön fejezetben fogok foglalkozni.

Az Akropolis északi lejtőjének cserepei

Ahogy az előző fejezetben kifejtettem, ez a csomag 191 ostrakont számlál, melyből 190-ről olvashatjuk le Themistoklés nevét. Ez a lelőhely egy elhagyatott kút (Well M), amely Oscar Broneer szerint, aki a feltárást vezette 1937-ben, az 6. században még használatban volt, de a század végén, legkésőbb az 5. század elején már elkezdett feltöltődni.³⁷ A datálása a cserepeknek nehéz, mivel nem tudjuk, hogy kik lehettek még akkoriban jelöltek, ezáltal nem lehet szűkíteni az időintervallumot. Egyedül az egyetlen más névvel ellátott cserép nyújthatna némi segítséget, amelyre Kimón neve van írva, mert ez alapján ki lehetne zárni az 480-as éveket. Ezt én viszont vitatom. Ennek oka, hogy a kút mélyén a Themistoklés ostrakonok Kimónétól magasságban nagyjából 8 méterre helyezkedtek el egymástól, éppen emiatt én nem vetem el az i.e. 480-as évek lehetőségét.³⁸ Sajnos a Kimón cserép elemzésével senki sem foglalkozott, viszont Broneer szerint nagyjából az 5. század harmadik negyedére töltődött fel teljesen, amely azt a nézőpontomat megerősíti, hogy több, mint 100 éves folyamat volt a kút feltöltődése. Éppen emiatt egy 18,4 méter mély kút esetében a 8 méteres szintkülönbség, ha nem is mutathatja meg, hogy mennyi idő telt el a cserepek kútba dobása között, de segíthet abban, hogy a lehetőségét ne vessük el egy teljesen homogén Themistoklés leletegyüttes elrejtését az 480-as évek ostrakophoria-sorozata alatt. Még egy 480-as évek irányába húzó tényező, hogy a cserepek zöme (122) az úgynevezett kylix váza alapjából készült, és ezek

³⁵ Lang 1990, 102.

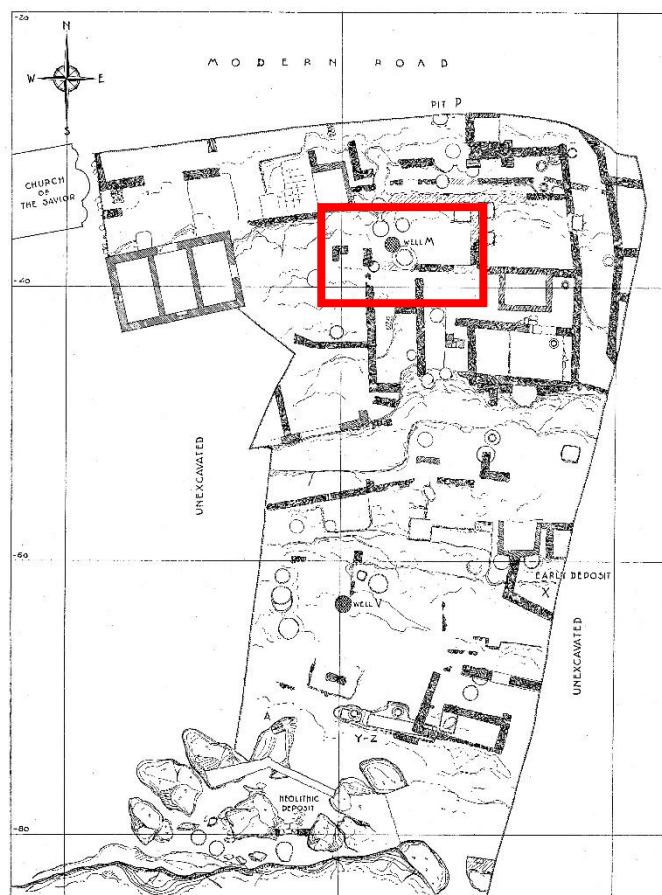
³⁶ Broneer 1938, 228.

³⁷ Broneer 1938, 212.

³⁸ Broneer 1938, 241.

nagyon hasonlítanak az Agorán talált kylix alapokra. Éppen ebből fakadóan, Broneer egy feltételes dátumot is hozzárendelt, a 482-es ostrakophoriáját.³⁹

Az bizonyos, hogy ezek a cserepek nem alkotják egy ostrakophoria teljes gyűjteményét. Éppen emiatt sem azt nem lehet megerősíteni, hogy ezek a cserepek Themistoklész kiszavazásából maradtak volna hátra, sem azt, hogy ezeket az ostrakonokat egyáltalán felhasználták volna szavazatként. Én is úgy tartom, hogy ezek semmiképp sem voltak leadott szavazatok. Ennek

3. ábra: Az Akropolis északi lejtőjén talált 191 cserép lelőhelye (Well M). Broneer 1938: 167.

alapját több különböző szempont adja. Az egyik, a cserepek küllemének konzisztenciája és uniformitása. Jelentős részük hasonló jellegű edényre lett felkarcolva, és a kézírás is aránylag kevés, jól elkülöníthető kézhez köthető. Broneer 14 kezet különböztet meg⁴⁰, bár ezt Missiou 2011-es tanulmányában vitatja. Pontos számot nem állít, viszont azt állítja, hogy mindenképp több, mint 14 kéz karcolta fel a cserepekre a neveket.⁴¹ Bármelyik megközelítést vesszük alapul, az bizonyos, hogy minden esetben gyakori, hogy egy kézhez több cserép köthető. Ez önmagában nem feltételezi a csalást, amit megerősíteni látszik, hogy nem egyedi eset az ostrakismos intézményében, hogy több szavazatot egy kézhez kötöttek, inkább az írástudás kérdése.⁴² Németh György Langra hivatkozva „kékcédulás”-nak nevezi ezeket az ostrakonokat.⁴³ Ez az elnevezés azonban félrevezető, mert nem csak azt feltételezi, hogy ezek leadott szavazatok voltak, hanem azt is, hogy ezek segítségével választási csalást követtek el

³⁹ Broneer 1938, 242.

⁴⁰ Lang 1990, 142.

⁴¹ Missou 2011, 58-70.

⁴² Sickinger 2017, 463.

⁴³ Németh 1999, 264.

Themistoklés ostrakizálásának céljával. Mindkét feltételezés vitatható. Abban az esetben viszont releváns definíció, ha az ostrakonok előre gyártott szavazati mivoltját tekintjük, de mivel ez nem bizonyítható semelyik elmélet szemszögéből, ezért ezt az elnevezést hanyagolom.

Több alternatív elképzelés is létezik a cserepek szerepéről. Nem kizárható, hogy az analfabetizmus okán voltak, akik professzionálisan gyártottak szavazatokat, és ezeket szétosztották.⁴⁴ Ha ezt vesszük alapul, akkor itt is több irányba lehet menni. Továbbra is fennállhat a Themistoklés elleni összefogás esete. Viszont az is lehetséges, hogy ezeket szétosztották az emberek között az utcán, és a szét nem osztott cserepek azok, amelyeket a kútba hajítottak. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy nem feltétlenül volt szükséges az írástudás hiánya, lehetséges, hogy ezen ostrakonok vonzó külseje, vagy egyszerűen az előre elkészített szavazat egyszerűsége vette rá az embereket, hogy ezt válasszák.⁴⁵ Ezt a verziót egy olyan kiegészítéssel megerősíti Missiou, hogy az egyértelmű helyesírási hibák miatt, inkább átlagos Themistoklés ellen szavazni akaró polgárokról van szó, akik nem voltak professzionálisak, csak meg akarták könnyíteni hasonlóan vélekedő polgártársaik dolgát (akár ezzel is ösztönözve őket a szavazásra).⁴⁶ Olyan elméletet is el tudok képzelni, amely szerint „szórólap”-ként szolgáltak. Ebben az esetben politikai kampány részeként szolgálhattak, ahol a környéken szétosztották, hogy ilyen formában hangolják Themistoklés ellen a népet. Ugyanakkor, ha valamilyen módon a szórólap verzió valósult meg, akkor nem kapunk választ arra, hogy miképpen kerültek egységesen a kút mélyébe, hacsak nem a maradékról van szó ebben az esetben is, és mivel egyénenként egyet adtak a szórólapból, ezeket lehetséges, hogy hazavitték, esetleg valamiféle meddőbe hajították. Viszont akkor valahol máshol kell még lenni ugyanilyen cserepeknek.

Themistoklés ostrakizálásának lehetséges okai

Több oka is lehetett Themistoklés száműzésének. Erre adhatnak magyarázatot irodalmi forrásaink, a szakirodalom és néhány ostrakonra felírt kiegészítő szöveg. Fontos leszögezni, hogy nem lehet egyetlen okra visszavezetni Themistoklés ostrakizálását, mivel egyénenként eltérhetett a mögöttes szándék, ezt viszont soha nem fogjuk megtudni, mert csak nagyon kis arányban írtak fel bármilyen szubjektív magyarázatot.

Az 5. századi görög történetírók közül sem Thukydides, sem Hérodotos nem ír Themistoklés ostrakizálásának okairól. Thukydides (I. 135) mindössze rögzíti az ostrakismos

⁴⁴ Broneer 1938, 243.

⁴⁵ Broneer 1938, 243.

⁴⁶ Missiou 2011, 69-70.

bekövetkeztét, de beszámolója elsősorban a spártai Pausanias bukásáról szól, és csak ennek következtében esik szó Themistoklés elleni vádról és a száműzött politikus Perzsiába meneküléséről. Hérodotos egyáltalán nem említi a Themistoklés elleni cserépszavazást, de utal az ellene megnyilvánuló irigységre.⁴⁷ A salamiszi csatában aratott győzelem után igen nagy megbecsülésben részesült a spártaiaknál, aztán amikor „Themistoklész Lakedaimónból visszatért Athénba, az egyik ellensége, a különben jelentéktelen aphidnai Timodemos irigységből ócsárolni kezdte lakedaimóni útja miatt, és úton-útfélen azt hajtogatta, hogy a lakedaimóniak nem a saját érdemeiért, hanem Athén kedvéért tisztelték meg”.⁴⁸ Timodemos gyalázkodásában egyes athéni polgárok nyílt ellenszenvét ismerhetjük meg, akik számára már az árulásnak minősült, hogy Themistoklés Lakedaimónba ment ment megünnepelni a salamiszi győzelemért való megbecsülést.

Plutarchos így írt róla: „Az athéniak osztrakiszmossal száműzték, hogy ezáltal kisebbség tekintélyét és politikai fölényét. Így tettek mindazokkal, akik aránytalanul kiemelkedtek a demokrácia egyenlőségéből. Nem is tekintették akkor büntetésnek az osztrakiszmoszt, hanem csak eszköznek, hogy levezessék az irigykedést, amely mindig gyönyörűségét leli a kiválók megalázásában és egyben elégtételt talál megszégyenítésükben.”.⁴⁹ Bár azt nem lehet egyértelműsíteni, hogy az irigykedés volt fő oka Themistoklés kiszavazásának, ugyanakkor ki sem zárhatjuk, hogy a kortársai közül többeket ez vezérelt, vagy legalábbis közrejátszott nevének felkarolásában. Abban minden bizonnyal igaza van Plutarchosnak, hogy az ellene szavazók elégtételt találtak megszégyenítésében. Ezen kívül Plutarchos beszámol Timokreón rhodoszi dalköltő Themistokléssal szembeni verseiről. A körülményeiről így írt: „Timokreón rhodoszi dalköltő egyik versében keserűen megtámadja Themistoklést, mert pénzért kijárta, hogy egyes száműzötteket hazabocsássonak, őt viszont, bár házigazdája és barátja volt, pénzért elárulta.”.⁵⁰ Később hozzáfűzi, hogy „Polgártársai már csak merő irigységből is szívesen meghallgattak minden ellene szórt rágalmat.”.⁵¹ Bár a hatásáról nem lehet megbizonyosodni, de az irodalomkedvelő athéni polgárság esetében valószínű, hogy a Themistoklés iránti ellenszenv kialakulásában közrejátszhattak Timokreón költeményei. Összességében Plutarchos szerint Themistoklés nem tett semmi rosszat, és nem is büntetés volt a száműzése, hanem pusztán irigy volt rá az athéni nép.

⁴⁷ Hérodotos VIII. 123-124.

⁴⁸ Hérodotos VIII. 125. Muraközi Gy. fordítása

⁴⁹ Plutarchos: Them 22. Máthé E. fordítása.

⁵⁰ Plutarchos: Them 21. Máthé E. fordítása.

⁵¹ Plutarchos: Them 22. Máthé E. fordítása.

Démostenész azonban máshogy vélekedett, mint Plutarchos, mert ezt olvashatjuk az Aristokratés elleni törvényszéki beszédében: „Vizsgáljátok csak meg, elődeink miként büntették az ellenük vétkezőket, s vajon ti is hasonlóan jártok-e el? Ők Themistoklést, aki polgártársainál is nagyobbra tartott a magát, sem kímélték: száműzték hazájából és perzsa-barátságért (médismos) elítélték.”⁵² Tehát szerinte azért száműzték Themistoklést, mert magát feljebb helyezte a néptől, és később a médekkel való szövetség miatt bűnösnek is találták. Amennyiben végigtekintünk cselekedetein és életrajzán, öntörvényű és öncélú embernek lehet megítélni Themistoklést, ami alátámasztja Démostenész szavait, és mint Plutarchos véleményénél, ebben az esetben is lehetséges, hogy a hatalmi visszaélés közrejátszott többeknél a döntésük meghozatalában, de nem lehet egyedüli magyarázatnak mondani. Egy fontos eltérés a két szerző között, hogy Démostenész egyértelműen bűnösnek tartja Themistoklést, míg Plutarchos szerint inkább a nép az igazságtalan fél. Ezt a következtetést le lehet vonni, mivel Démostenész szerint az ostrakismos intézménye büntetés volt azok számára, akik rosszat követtek el a nép ellen.⁵³

Diodóros úgy írja, hogy a lakedaimóniaiak összeesküvést szőttek Themistoklész megbuktatása érdekében, mert látták, hogy Spárta tekintélyén csorba esett a hadvezérük, Pausanias árulásának következtében, míg Athénban mindaddig senkit sem ítélték el árulás miatt. Megtudták, hogy Themistoklész tisztában volt Pausanias médbarát árulásának tervével, és bár nem vett részt benne, de nem is lépett fel ellene. Így bűnrészesnek titulálták, és athéni ellenfeleivel vádat emeltek ellene, de az athéniak fementették. Az első próbálkozás tehát sikertelen volt.⁵⁴ Ez után történt az ostrakizálása, bár Diodóros szerint nem árulás gyanánt, mivel az athéniak körében ez nem büntetésként szolgált, hanem a száműzetés által kívánták csökkenteni a hatalmát.⁵⁵ Ezt kihasználták a lakedaimóniaiak, és ismét megvádolták a Pausanias árulásában való bűnrészesességgel, ezúttal sikerrel.⁵⁶ A száműzetését Argosban töltő Themistoklésznek menekülnie kellett, így jutott végül a perzsák területére.⁵⁷ Diodóros esetében a kontextusból arra lehet következtetni, hogy maga az ostrakizálás nem egy konkrét büntett megoldásának eszköze volt, hanem a hatalmi pozíciójából adódó félelem és irigység kiteljesedése.

⁵² Démostenész 23.204-205. Vilmos L. fordítása, lásd Vilmos 2014, 165.

⁵³ Démostenész 23.204.

⁵⁴ Diodóros 11.54

⁵⁵ Diodóros 11.54

⁵⁶ Diodóros 11.55

⁵⁷ Diodóros 11.56

A modern szakirodalmak alapvetően az antik szerzőktől merítenek, így leginkább kiegészítésként szolgálnak. Lenardon is azt írja az irodalmi forrásokra hivatkozva 1959-ben, hogy az elit célja volt őt eltávolítani, és még a száműzése előtt megvádolták médismossal, sikertelenül, és ez után folyamodtak az ostrakismos intézményéhez.⁵⁸ Míg más ostrakizált politikusoknál találtak olyan cserépdarabokat, amelyeken a név mellé felírt egyéb szövegek utalnak a médismosra (Kallias és Habronichos)⁵⁹, addig Themistoklés esetében nincs ilyen ismert eset. Ettől függetlenül ebben az esetben sem vethetjük el az eshetőséget, hogy Themistoklés máig nem ismert ostrakonjai között akadnak olyan darabok, amelyek a perzsákkal való együttműködésre vagy más árulásra utalnak. Ez ráadásul az ismert salamisi csele alapján szintén egy reális indok lehet, ráadásul nem sokkal az ostrakizálása után el is ítélték miatta argosi tartózkodásának idején, aminek következtében menekülésnek indult Kis-Ázsiába. Hozzátesz még a történethez, hogy Williams szerint a médismost mint bűnt, Themistoklés maga hozta létre politikai fegyverként az 480-as években, majd végül ő is áldozatául esett.⁶⁰ Tesz egy érdekes kiegészítést S. Forsdyke. Miután ostrakizálták Themistoklést, visszahívták, hogy bíraskodjanak felette árulás okán. Ez alapján, ha a médismos lett volna az ostrakizálása mögötti fő szándék, akkor nem hívták volna vissza, hogy ennek vádjával bíróság elé is állítsák.⁶¹

A legkevésbé vitatható választ a száműzés mikéntjére az elsődleges forrásainkból tudhatjuk meg: az ostrakonokból. Ahogyan fentebb írtam, előfordul, hogy a cserepekre a száműzendő személy nevén kívül más kiegészítést is ráírtak. Themistoklés esetében is több ilyen ostrakonról tudunk. Az egyiken Themistoklés nevén kívül ezt láthatjuk: „ΥΠΕΓΑΙΟΣ ΑΓΟΣ”.⁶² Fontos hozzátenni, hogy a kézírás stílusa nem egyezik azzal, amelyik a Θεμισθοκλῆς Νεοκλέως nevet írta az ostrakon első két sorába.⁶³ A 3. és 4. sor feliratát bizonytalanul úgy értelmezi Brenne, hogy ὑπέγ<γ>αιο<v> ἄγος, fordítása pedig 'Ein Fluch im Lande', azaz átok a földön.⁶⁴ Brenne tehát azt feltételezi, hogy az ostrakon írója egy máshol nem adatolt melléknevet (ὑπέγγαιος)⁶⁵ írt fel hibás végződéssel, hogy Themistoklést minősítse. Ez a feltételezés vitatható, hiszen egyfelől egy komolyabb nyelvtani hibát, és egy szótárban nem létező kifejezés használatát feltételezi. Forsdyke követi Brenne olvasatát (bár hozzáteszi, hogy

⁵⁸ Lenardon 1959, 34-35.

⁵⁹ A Lamptrai-beli Habronichost médbarátnak (μᾶδίζοντι) nevezi egy cserép (Kerameikos 249), Kalliast, Kratios fiát pedig egyszerűen „a méd”-nek (Kerameikos 321, 351, 363, 369, 373, 391, 405, 915, 1062, 1065-1073).

⁶⁰ Williams 1978, 112.

⁶¹ Forsdyke 2005, 155.

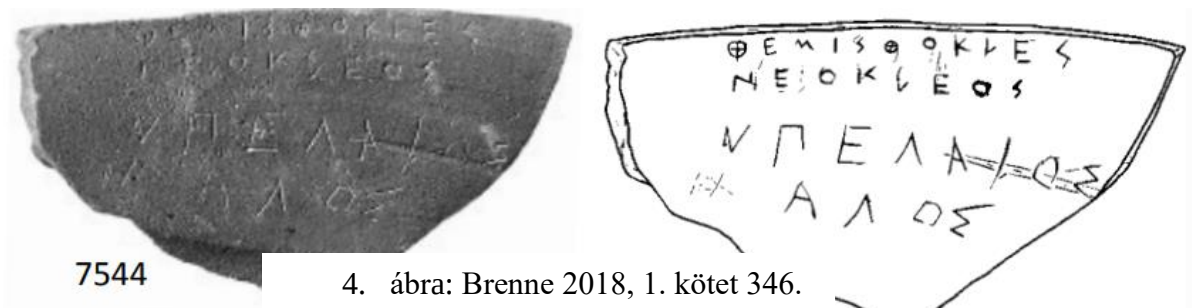
⁶² Kerameikos 7544.

⁶³ Vö. Brenne 2018, 2. kötet, 528.

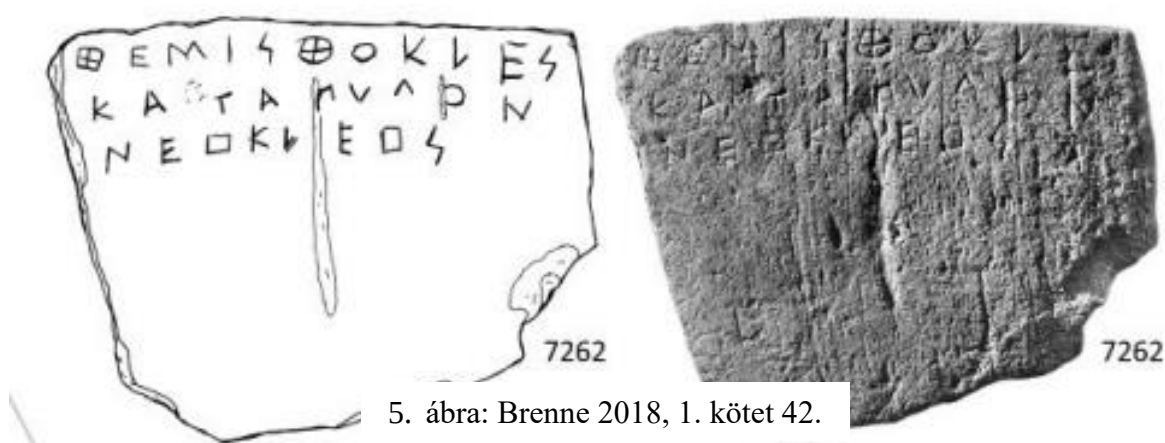
⁶⁴ Siewert 2002, 131.

⁶⁵ A szótárak ismerik a Brenne által is hivatkozott ἔγγαιος melléknevet (lásd Liddell-Scott 1940 s.v. ἔγγαιος), de a ὑπέγγαιος szót nem.

az bizonytalan), de átok helyett inkább a 'pollution' (szenny) kifejezést használja értelmezésben.⁶⁶ A mögöttes szándékot ebben az esetben nem tudjuk, de Brenne óvatosan összeköti Thukydides ἄγος kifejezésének a használatával.⁶⁷ Ami bizonyos, hogy az ostrakont leadó személy szidalomként alkalmazta a kifejezést, és nem pontosan meghatározott okként.

Egy másik cserépre a szavazat leadója azt róta, hogy ΚΑΤΑΠΥΓΟΝ (καταπύγων).⁶⁸ Ezt Brenne bujaként fordítja (der geile), de a korabeli szó szerinti értelme inkább az anális közösülésben közreműködő egyénre utal, ezen belül is az aktusban a passzív félként szereplő személyre, amelyet a korban felnőtt férfiak esetében megvetettek.⁶⁹ Plutarchos ezt írta Themistoklés és Aristeidés ellenségeskedéséről: „Úgy látszik, az ellenségeskedés gyermekes okból kezdődött kettőjük között. Arisztón bölcselő elbeszélése szerint ugyanis mindketten egy keoszi szép ifjú, Sztészilaosz kegyeiért versengtek.”⁷⁰ Még ha a vádat nem is támasztja alá, de alapot ad a lehetőségének, hogy valóságos volt. Ugyanakkor ezt nem csak szó szerint lehet értelmezni, főleg egy politikában aktív személy esetében, hanem, ahogy M. Barbato is megemlíti, ez egy általános szitokszó volt a korban, tehát lehetséges, hogy ebben az esetben a vád becstelenség, vagy a büszkeség hiánya.⁷¹

5. ábra: Brenne 2018, 1. kötet 42.

⁶⁶ Forsdyke 2005, 155.

⁶⁷ Siewert 2002, 131.

⁶⁸ Kerameikos 7262.

⁶⁹ Siewert 2002, 132.

⁷⁰ Plutarchos Them. 3. Máthé E. fordítása

⁷¹ Barbato 2021, 512.

A becsstelenséggel lehet kapcsolatos az az ostrakon is, amelyre azt írta az illető Themistoklész megnevezése után, hogy „ΤΙΜΗΣ ΗΝΕΚΑ” (τιμῆς ἕνεκα).⁷² A τιμή szó sok jelentéssel bír,⁷³ emiatt e megjegyzést többféleképpen is lehet érteni. Az egyik értelmezésében jelentheti egy tárgy értékét. Ha így értelmezzük, Brenne szerint valaki úgy érezhette, hogy egy adásvétel során Themistoklész átverte, és így az ostrakont (a tárgy) értéke miatt adta le az ő nevével. Egy másik nézőpontot megközelítve, lehet értelmezni egy magánvita végkifejletének, ahol valaki bosszú gyanánt adományozta Themistoklész számára, amennyiben a szó „elégtétel, büntetés” jelentéséből indulok ki. Mivel a szó azt is jelenti: „tisztelet, megbecsülés”, így utalhat a perzsa háborúban való eredményeinek Spártában történt megünneplésére is.⁷⁴ Ezen kívül ironikusan is meg lehet közelíteni. Így jelentheti, hogy tiszteletképp, jutalomként, elismerésként, vagy becsületbeli ajándékként.⁷⁵

6. ábra: Brenne 2018, 1. kötet, 377.

Bármely megközelítést tekintjük mérvadónak Themistoklész ostrakizálásának esetében az eddig leírtakból, a becsstelenségére, pénzvágára és megvesztegethetőségére visszavezethetőek az okok. A sok különböző indok egy olyan képet nyújthat Themistoklészről, amelyek összessége magyarázatot adhat a száműzésének sikerességére.

Themistoklész ostrakizálásának lehetséges datálásai

Themistoklész ostrakizálásának a dátumát meghatározni meglehetősen nehéz feladat. Ennek oka, hogy irodalmi forrásaink nem kötik egzakt dátumhoz az eseményt. Diodóros az egyetlen forrásunk, amely kronológiai támpontot ad, ő Praxiergosz archóni évéhez (471/0) köti Themistoklész ostrakizálásának, perének és menekülésének a történetét.⁷⁶ Az a probléma, hogy

⁷² Kerameikos 8463.

⁷³ Lásd Liddell-Scott 1940, s.v. τιμή.

⁷⁴ Vö. Hérodotos VIII. 124.

⁷⁵ Siewert 2002, 130-131

⁷⁶ Diodóros 11.54-59.

nem tudjuk, hogy ezen események közül melyik volt az, amelyet az archóni évhez lehetett kötni. A kulcs abban rejlett, hogy azóta a Kerameikos-leletről egyértelművé vált, hogy 472 utánra datálható, mivel a gargéttosi Menónra úgy utalnak az egyik cserépdarabon, hogy HOΣ EPXΣEN (ὁς ἥρξεν), azaz „aki archón volt”, mégpedig értelemszerűen az igen közeli múltban.⁷⁷ Menónnak 473/2 volt az archóni éve,⁷⁸ ebből következik, hogy az Éridanos-cserepeknek a 471-es ostrakophoriából kell származniuk, melyet Megaklés második száműzéséhez kötünk.⁷⁹ Azért lehet magabiztosan évhez, sőt, évszakhoz (471. tavasz) illeszkedően datálni, mert Philochoros közlése szerint az ostrakophoriát a nyolcadik prytaneia idején tartották. (A nyáron kezdődő athéni év tíz egyforma hosszúságú prytaneiára volt osztva, így a nyolcadik prytaneia szükségképp tavaszra esett.).⁸⁰ Mindezek alapján arra jutott Brenne, hogy a kérdés a datálással kapcsolatban megoldódott, és ezek szerint Themistoklést legkésőbb 470-ben kellett ostrakizálni.⁸¹ Ezt megerősíti Steinbrecher Themistoklésről írt monográfiája.⁸² Véleményem szerint bár lehetséges, hogy ebben az évben ostrakizálták Themistoklést, nem lehet egyedüli dátumnak megjelölni. Ezt arra alapozom, hogy bár az 471/470-es archóni évben meséli Diodóros az eseményeket, de, mint fentebb írtam, az ostrakizálása előtt sikertelenül vád alá helyezték árulás ügyében, és ezzel kezdi az archóni év eseményeit, nem pedig a száműzésével.⁸³ Ez alapján nincs semmilyen adat, ami kizárhatná, hogy Themistoklés száműzetése 469 vagy 468-ban történt volna. Pausanias bukását és halálát 467 körülre teszi Steinbrecher,⁸⁴ és mivel Thukydides ezzel egyidejűleg beszéli el Themistoklés elítélését médismos vádjával, véleményem szerint nem lehet kizárni, hogy a két esemény között történt esetlegesen az ostrakophoria. Tehát a Themistoklés száműzetésével járó ostrakophoria datálását a Brenne általi kizárólagos 470-es évről módosítanám egy óvatosabb 470-468-as időintervallumra.

Themistoklés elítélése, és annak datálása

Szükséges megkülönböztetni Themistoklés életében az ostrakizálást, és a médismos vádjával történt halálra ítéletét argosi tartózkodása alatt, amikor már száműzetésben töltötte életét. Diodóros azt írja, hogy a spártaiak számára kedvező volt az ostrakismos által száműzött

⁷⁷ Kerameikos 6262.

⁷⁸ Diodóros 11.52.1, lásd Develin 69.

⁷⁹ Brenne 2018, 1. kötet, 43.

⁸⁰ Philochoros (FGH IIIB, 328 F 30)

⁸¹ Brenne 2001, 38.

⁸² Steinbrecher 1985, 28.

⁸³ Diodóros 11.54.

⁸⁴ Steinbrecher 1985, 37.

Themistoklés távolléte, és ezt kihasználva, követeket küldtek Athénba, hogy megvádolják Pausanias árulásában való bűnrészességgel, mely sikerrel is járt.⁸⁵ Kiegészíti, hogy az athéniak nem akarták ténylegesen elítélni, hanem a lakedaimóni nyomással szemben akarták megvédeni a presztízsüket, mivel ezáltal tisztázhatták magukat az összes görög állam szemében.⁸⁶ Miután tudomást szerzett Themistoklés a spártaiak szándékáról tudta, hogy halálra fogják ítélni, ezért, hogy ezt megelőzze, Argosból Molossisba menekült, ahol a spártaiak közbenjárása miatt tovább kellett menekülni, míg végül a már ismertetett Kis-Ázsiában kötött ki.⁸⁷ Thukydides szintén a lakedaimóniakra hivatkozik, mely szerint követelték, hogy ugyanolyan módon büntessék meg Themistoklést, mint Pausaniast.⁸⁸ Abban különbözik a történet Diodóros verziójával szemben, hogy Thukydides úgy meséli, hogy Molossis előtt Argosról Kerkyrára menekült. Plutarchos ugyanerről számol be.⁸⁹ Az antik irodalom egyezése alapján következtethetünk arra, hogy ezek valós események voltak.

Bár a forrásaink által az elítélésének okát könnyen meg lehet nevezni, de a problémát ezen esemény datálása nyújtja. Ennek oka, hogy konkrét dátumot senki nem kötött hozzá, az egyetlen információnk a fentebb említett Praxiergos archóni éve, viszont minden bizonnyal sok idő telhetett el az ostrakophoria és a vádemelés között, éppen emiatt az összes ez után következő esemény időpontja is tolódna.⁹⁰ Steinbrecher Pausanias halálát 467 körülre teszi, ez alapján ekkortájt kellett kezdődnie Themistoklés menekülésének is.⁹¹

Összegzés

Dolgozatomban bemutattam az athéni cserépszavazás intézményét, és igyekeztem bővíteni az ismereteket hazai szinten. Igyekeztem bemutatni az ostrakismos témájával foglalkozó antik forrásokat és modern feldolgozásokat, hogy minél pontosabb képet kapjunk róla. Ennek egyik legfontosabb eleme Brenne 2018-as kétkötetes publikációjára való hivatkozás és reagálás, mivel nemzetközileg sem sokan reagáltak még rá, hazai szinten viszont még senki. 2023-ban A. Gottesman hasznosította egy cikk keretein belül, ezen kívül R. Osborne és J. Sickinger írt róla egy rövid recenziót, melyek áttekintést nyújtanak Brenne művéről.⁹² Az általa publikált ostrakonokat összegyűjtöttem és beleépítettem a dolgozatomba, főleg

⁸⁵ Diodóros 11.55.4.

⁸⁶ Diodóros 11.55.5-6.

⁸⁷ Diodóros 11.55-56.

⁸⁸ Thukydides 1.135

⁸⁹ Plutarchos Them. 23.

⁹⁰ Diodóros 11.54-59.

⁹¹ Steinbrecher 1985, 37.

⁹² Gottesman 2023, Osborne 2021, Sickinger 2020.

Themistoklésre vonatkozóan. Kutatásom másik fókuszja Themistoklés cserepeire vonatkozik. Ezek közül kitértem az Akropolis északi lejtőjén talált ostrakonokra, és az azokkal kapcsolatos elméleteket tárgyaltam. Véleményem szerint ez a 190 cserépdarabból álló, Themistoklés nevével írt ostrakon-sorozat sosem volt szavazatként felhasználva. Ezt arra alapozom, hogy csak ezek a cserepek voltak a kút mélyén (a Kimón ostrakont leszámítva), és ez a csomag igen távol rejtőzött a többi ostrakon-lelőhelytől. Bemutattam és összegeztem a Themistoklés ostrakizálásának okaira vonatkozó elméleteket. A becsület határait feszegető kihágásai, átverései, pénzvágya és hatalmi visszaélései célponttá tették az athéni nép, és a már meglévő ellenségei szemében. Annyi okuk lehetett a száműzésére, hogy az egyénenként eltérő magyarázatok összessége elég volt ahhoz, hogy a szükséges küszöböt elérve ő legyen az, akinek el kell hagynia Athént. Azt is megállapítottam, ahogy már mások is, hogy a Kerameikos-leletek a 471-es ostrakophoriából származnak, amely Megaklés második ostrakizálásához köthető, levonva a következtetést Lysias megjegyzéséből,⁹³ aki szerint kétszer is száműzték Athénból Megaklést, másrészt a szavazatok számából, melyek egyértelműen Megaklés felé húznak. Ezek alapján Themistoklés ostrakizálásának egyedüli lehetséges éveként a 470-es esztendőt jelölte meg Brenne,⁹⁴ aki ezt Praxiergos archóni évéhez kötve igazolja.⁹⁵ Ugyanakkor ezt az évet Diodóros Themistoklés első bevádolásának történetével kezdi, tehát nem lehet kizárni, hogy a 471/0-es év erre az eseményre vonatkozik, és még több év is eltelt a vád és a száműzés között.⁹⁶ Éppen ezért úgy vélem, hogy indokolt lehet Themistoklés ostrakophoriájának dátumát módosítani, egy feltételes 470-468 közötti intervallumra. A hazai szakirodalomban több ponton módosítandó a Németh-féle ostrakismos-táblázat:⁹⁷ érdemes lehet felvenni Megaklés második ostrakophoriáját a 471-es évhez, és talán javítható Themistoklését ostrakizálásának dátuma is: 470-468.

⁹³ Lysias 14.39

⁹⁴ Brenne 2018, 1. kötet 43.

⁹⁵ Brenne 2001, 38.

⁹⁶ Diodóros 11.54

⁹⁷ Németh 1999, 257.

Irodalomjegyzék

- Bajnok, D (2019). Közérdek, vagy egyéni érdek? Themisztoklész esete a perzsákkal. *ACTA Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae*, Tom. XLVI. Sectio Historiae, 9-21.
- Barbato, M. (2021). 'For Themistocles of Phrearrhioi, on account of honour': ostracism, honour and the nature of Athenian politics. *The Classical Quarterly* 71.2, 500–519.
- Bicknell, P. (1975). Was Megakles Hippokratous Alopekethen ostracised Twice? *L'Antiquité Classique*, 172-175
- Brenne, S (2001). *Ostrakismos und Prominenz in Athen*. Wien: Holzhausen Verlag-
- Brenne, S. (2018). *Die Ostraka vom Kerameikos*. Vols. 1-2. Berlin: Reichert Verlag.
- Broneer, O. (1938). Excavations on the North Slope of the Acropolis, 1937. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 7(2), 161-263.
- Develin, R. (2003). *Athenian Officials 684-321 BC*. Cambridge University Press.
- Forsdyke, S. (2005). *Exile, Ostracism, and Democracy. The Politics of Expulsion in Ancient Greece*. Princeton University Press.
- Gottesman, A. (2023). Ostracism as a lieu de savoir. *Dialogues d'histoire ancienne*, 67-87.
- Lang, M. L. (1990). *Ostraka. The Athenian Agora Vol. XXV*. Princeton University Press.
- Lenardon, R. J. (1959). The Chronology of Themistokles' Ostracism and Exile. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 8(1), 23-48.
- Liddell. H. G. - Scott, R. (1940). *A Greek-English Lexicon*. revised and augmented throughout by. Sir Henry Stuart Jones. with te assistance of. Roderick McKenzie. Oxford: Clarendon Press
- Missiou, A. (2011). *Literacy and Democracy in Fifth-century Athens*. Cambridge University Press.
- Németh, Gy. (1999). *A polisok világa*. Budapest: Korona Kiadó.
- Németh, Gy. (2003). *Görög Történelem*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Németh, Gy. - Hegyi, W. Gy. (2011). *Görög-római történelem*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Osborne, R. (2021). Review of Stefan Brenne, *Die Ostraka vom Kerameikos*. *Bonner Jahrbücher* 220, 519-521.
- Sickinger, J. P. (2017). New Ostraka from the Athenian Agora. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 86(3), , 443-508.
- Sickinger, J. P. (2020). Review of S.Brenne, *Die Ostraka vom Kerameikos*. *Bryn Mawr Classical Review*, <https://brynmawr.edu/2020/2020.08.16/>.

- Siewert, P. (2002). *Ostrakismos-Testimonien I. Die Zeugnisse antiker Autoren, der Inschriften und Ostraka über das athenische Scherbengericht aus vorhellenistischer Zeit (Historia Einzelschriften 155.)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Steinbrecher, M. (1985). *Der Delisch-Attische Seebund und die athenisch-spartanischen Beziehungen in der kimonischen Ära (ca. 478/7 - 462/1)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Vilmos, L. (2014). „*Gyilkos nem távozhat szabadon?*” *Démostenész Aristokratés elleni beszéde, avagy pillanatfelvétel az athéni demokráciáról*. Pécs: Kronosz Kiadó
- Williams, G.M.E. (1978) The Kerameikos Ostraka. *Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik*, 31, 103-113.